

Magyar (kis)városok üzennek

Lukáts János: *Tájak tenyerén*

Budapest, 2022, Hungarovox Kiadó

Valószínűleg rossz szokásom, hogy nem igen veszek kézbe útikönyveket (pontosabban bédekkereket). Utoljára az *Itália* volt a kezemben, amikor még utazhattam... Mindeközben régi barátom, Lukáts János, aki mellesleg az eddiginél jóval nagyobb figyelmet megérdemlő könyvekkel, novellákkal, regényekkel, színdarabokkal, sőt, egy verses kötettel is megajándékozta a hazai olvasókat, elküldött számomra legutóbb szép ajánlással egy bédekkert. Ugyan nem egy bédekkert, hanem egy magyar városokból városokba vezető, csillogó élményekkel teli útbeszámoló-sorozatot (kiegészítve néhány külföldi utazása élmény-beszámolóival)... Még késő este nekifogtam, és bizony eltelt vele az éjszaka: a kötet nemcsak mint olvasmány hozott számomra meglepetést, de hirtelenjében megtanított megszeretni a hazai *épített környezeteket*, a kisvárosok művelődéstörténetét, sok esetben tragikus eseményekben bővelkedő múltjukat és a betüremkedő természetet: folyók, patakok, parkok, sétányok, erdőfoltok, fűvészkertek varázslatos világát. Olyan volt ez a hirtelen jött találkozás egy frissen kapott könyvvel, mint ahogyan a szerző idézi fel műve bevezetőjében első találkozását egy általa később megjelenített hellyel:

„2009 nyarán a véletlen vezérelt el Magyarországon egyik távoli városába, ahol korábban még sose jártam. Hogy a látótakat ne mossa ki emlékezetemből az elpergő idő, följegyeztem a város látványát, hangulatát, a beleképzelte múltat és a lehetséges jövőt” (5). Egy évtizedre szóló hazai bolyongás lett az eredménye tehát ennek a magyar kisvárossal való találkozásnak, mi több, a beszámoló szerzőjét

rövidesen „pannonföldi peregrinusnak” nevezte el az egyik írásait közlő folyóirat (*Lyukasóra*). Összesen huszonnégy kisvárost felvillantó útirajzot nyolc olyan írás követ, amely viszont tájakat tár elénk (pl. Zemplén, Kis-Balaton vagy Órség). S a kötet végén öt külföldi út eseményei is helyet kapnak benne, bár közülük az utolsó – Vence, Svájc, Prága és Szlovákia után – majdnem hazai tájra, Székelyföldre vezet bennünket. A város- és tájlátogatások életre hívása – megjelenítő erejű irodalmi stílusban gördülnek a mondatok, már ez önmagában élményt teremt az olvasó számára –, azt mondhatjuk, sokarcú. Vagyis többféle oldalról tekint (vagy talán betekint?) az aktuális barangolás helyszínére.

De miről is van szó? A Bükk aljában meghúzódó, határszélre vetett Sátoralja-újhegyről a következőket olvashatjuk: „A megrendszabályozott patakparton, a hídfőnél szép szobor őrzi a vízparton élők nyugalmát: Nepomuki Szent János. Sárgával és rózsaszínnel érezett márványkőből faragták. Csak valahogy... mintha nagyon újonnan szabott reverendát viselne a szentünk. Ahogy fényképezném, egy arra járó asszony figyelmeztet, hogy ez a szobor nem az, amelyik régen állt a vízparton, azt összetörték, idővel újat faragtak a helyébe. (Ki töri össze a hidak Szent Jánosát, az árvizek évszázados elhárítója vajon kinek szállka a szemében? – kérdezném, de inkább nem teszem.) János, te erről nem tethsz, azért én megörökítelek!” (37).

De Lukáts nemcsak megszólítja néhol a városi múlt nagyjait, de családtagoktól is kap instrukciókat, mit és hol keressen fel, nézzen meg, szembesüljön az épített és természeti környezet figyelmet érdemlő

térbeli *eseményeivel*. Ahogy írja: „A lányom már karácsony óta biztat, hogy az első tavaszi utam Szentesre vezessen, tavaly nagyon a szívéhez nőtt ez a város. Na, majd megnézzük friss szemmel! Szélesek és egyenesek a szentesi utcák, mint a legtöbb alföldi városéi, hegy-völgy nem szab határt a terjeszkedésnek. Legföljebb a vizek, amelyekből hol több van, mint kellene, hol meg szűkében van a víznek a város. Lám: itt ez a Kurca nevet viselő folyó. Nem patak ám ez, már az »ősei« is folyók voltak! Régészek szerint a Tisza hajdani medrében folyik, várostörténeszek ellenben azt beszélik, hogy a Körös törte át egyszer a gátat a régi időkben, ebből a tavaszi kalandból született a Kurca. [...] Szentesen máig úgy tartják, hogy itt, a Tisza és a Körös torkolatvidékén állt hajdan Attila úr sátorvárosa, száz népével, ezer kincsével. És talán magát a hun királyt is valahol itt süllyesztették háromkoporsós hullámsírába...” (50). Majd felvillan egy lapnyi terjedelemben Szentes történelmi forgandósága (a szerző által emlegetett Horváth Mihály sokkötetes magyar történelme megvolt apám könyvtárában is!): „A főtér közepén áll Kossuth szobra kardosan, szónoki pózban, éppen ott, ahol – az öregek még tudják – 1848. október 2-án toborzóbeszédet mondott. Vele buzdított Jókai és Vasvári Pál is. A szabadságharc szentesi napjaira egy tábla is emlékeztet a református iskola falán. Az iskola egykori igazgató tanára, Hajdú Lajos a császáriak elleni felkelésre buzdított, a tanár úr tettéért várfogságot szenvedett. A főtér másik szobra a volt megyeháza előtt Horváth Mihályé. Szentes szülötte ő is, történész volt, címzetes katolikus püspök, 1849-ban a Szemere-kormány vallás-és közoktatásügyi minisztere. Világos után majdnem húsz évig külföldön bujdosott, Európa levéltáraiban búvárkodott. Tanulmányai a kiegyezés után népszerűek voltak” (52).

A folyami halászház városa, a Duna-parti Baja kapcsán maga a folyó is ékeskedik irodalomtörténeti múlttal: „A bajai főtér

ma ismét a Szentháromság nevet viseli, a bajaiak a velencei Szent Márk térhez hasonlítják, az egyik legszebb magyarföldi, Duna-parti városközpont. Három oldalát paloták díszítik, a negyedik fával szegélyezett vízparti sétány. A középső oldalt a városháza kétemeletes, szépen tagolt tömbje foglalja el. A palota hajdan a Graszalkovich-családé volt. [...] A sétálóutcán pár lépés mindössze a Tóth Kámán tér, a bajaiak szívéhez láthatóan ez a tér áll legközelebb. A költő szobra előtt hétlépcsős vízesést alakítottak ki, amely két szikla között kerek medencébe zuhog. Tóth Kálmán 1848 emlékét őrző, lelkes népköltő volt, Petőfi híve, a *Hölgyfutár* szerkesztője (a nők akkoriban a legtöbbet olvasó réteg Magyarországon), egyik megzenésített verse, a *Befutta az utat a hó* máig közkedvelt nóta” (78). De a város igazi jelképe a partjait mosó, népköltészeti hagyományt is hordozó nagy folyó: „Baja lehangulatosabb látnivalója ezért mégis a Duna-part, bár ez nem ilyen egyszerű: folyó és csatorna és ilyen-olyan Duna-ág egymást éri. Legkedveltebb a Sugovica, a különös elnevezés egy ballada két alakjának az emlékét őrzi: Sugo molnárlegényét és Vicáét, hűséges szerelmesét, akik együtt-egymásért dobták életüket a Dunába...” (78-79).

Ki gondolná viszont, hogy manapság a pestiek által gyakorta látogatott és fürdőzhető Duna-holtággal rendelkező Ráckeve milyen sokrétű történelmi eseményeket hordoz a múltjában: „Az ősi Kovin városnév előbb Keve, Kis-Keve, majd Ráckeve lett – a rác nevezet a szerbeket jelezte több száz év magyar szóhasználatában. Magyar, szerb meg német hajósok és kereskedők, fuvarosok és szőlőművesek viszonylagos békeességben éltek itt századokon át. A törökök elfoglalták Buda alatt a stratégiai fontosságú szigetét és városát, de szultáni birtok lett, az iszlám fenntartósága alatt is virágzott. A török kiűzésekor aztán felégették és kifosztották a felmentő seregek.

A 17. század végén Savoyai Jenő, a sikeres törökverő kapta birtokul a Csepel-szigetet.

A kistermetű tábornagy az osztrák császárság egyik legtehetségesebb hadvezére volt. Bécs védelmezője, Buda és Belgrád (akkor még Nándorfehérvár) visszavívója, aki Zentánál tönkrevverte a Tiszán átkelő török sereget. Vagyonát és ízlését ráckevei kastélya dicséri, amely elsőnek épült a magyarországi világi barokk kastélyok sorában...” (83).

Valósággal lenyűgözött az a tájfestés, ahogy Lukáts – mondhatnám, szinte személyes kötődéssel – életre hívja a Balaton partja természeti világát, miközben a közelében rejtőzködő Tapolcához közelít: „Esőillat és szélrohamok, a vízben méla hattyúk, a sirályok közül csak a legbátrabbak merészkednek légi kalandozásra. A vonat kerülgeti, szinte körüludvarolja Badacsonyt. A tó hatalmas öble nyújtózott itt valaha, partján körbe hegyek ácsorogtak: a Csobánc, a Haláp, a Gulács, maga az öreg Badacsony, középen büszke sziget: a Szent György-hegy. Tanúhegynek mondják őket, tanúi voltak az egykori jégkorszaknak, de tanúsíthatják azt is, hogy egytől egyig tűzhányók voltak fiatalokorukban. Idővel az öböl visszavonult, a felszín alatt azért máig rejteget vizet, tőzeget. Ritka vendég álldogál meggondoltan a tócsa szélén: egy sűrű gém. A természet is megkülönböztetett tisztelettel bánt a Szent György-heggyel. Orgonát épített az oldalára, az orgonasípokat bazalttallérokba rakta egymásra, toronyformán. Nem illeszkednek pontosan azok a tallérok, ha akár csak egy kihullana közülük, rettenetes földindulás történne. Az orgonasípok látványa lenyűgözi, megborzongatja a szemlélőt. A Szent György-hegy tetejére a függőleges sziklafalak között meredek ösvény kavarog. A hegy tetején bazaltsapka, alacsonyak erre a fák, mintha ilyen közel az éghez nem mernék magasabba növeszteni a lombjukat. Akárhoz pogány áldozóhelyen állnánk. Úgy tíz éve, a nagy augusztusi napfogyatkozásakor ide »vonultam vissza« egy hálósák társaságában, hogy minél közelebb legyek ama fogyatkozó naphoz. Itt ért a délelőtti alkony,

a hibátlan napkorong megcsorbulása és eltűnése. A látvány – a balatoni világ tetején, kettesben percekre a megszűnő nappal – feledhetetlen volt. Mondják, kétszázhetven év múlva lesz legközelebb hasonló égi esemény erre felé” (109).

Zirc (a mára oly csodaszépen rekonstruált apátsági épületekkel) sem menekült meg a török és a későbbi pusztítástól, amint Lukáts felemlíti a település és a nevezetes monostor történelmét: „Ember itt nem vett, jószág nem legelt, vadak és vadászok erdeje volt a Bakony. Már Géza fejedelem uralkodói birtokká tette, Zircen királyi udvarházat emeltetett. Az első koronás vendég mégsem a maga kedvére érkezett ide. András király a határ felé menekült a trónbitorló, majd a bitorlást legalizáló öccse (Béla) elől... Amikor Veszprém török kézre került, Zircet is kifosztották és lerombolták. Amikor száz év után végre újra lett zirci apátság is, benne magyar apát [...], a törökök őt is elfogták és megölték, pedig a félhold akkor már lehanyatlóban volt. Hogy a történelem a Magyarországon szokásos »szükségyszerűség szerint« folyjék tovább, arról a kurucok gondoskodtak: ők 1704-ben felégették a monostor sziléziai telepeseinek alig felépült házeit. Harminc évvel később aztán a középkorból megmaradt egyetlen díszes oromfalat robbantották le a régi apátság új urai (a heinrichauiak, ők voltak a monostor távol lakó fennhatósága)” (135). De szerzőnk – miközben felvázolja a tragikus történelmi menetet – nem feledkezik meg a magyar néprajz egyik legnagyobb alakjáról, a hazai orientalisztika és a rokon népek kutatása egyik doyenjéről: „A városban nagy tisztelettel őrzik – a város szülötte – Reguly Antal emlékét. Reformkori, körszakállas alakját képen-szoborban többfelé látni. Reguly az Ural vidéki rokon népek és nyelvek kutatója volt, valamivel szerencsésebb, mint kortársa, Körösi Csoma Sándor. A sors azért őhöz sem volt kegyes, hatalmas életműve sokáig kéziratban hevert, gondos nyelvész kezek végül nagyrészt megjelentették...” (135–136).

A *Zendülj, Zemplén!* című fejezet egyik bekezdése a hazai gazdaságtörténet egy momentumát is idézi elénk, majd egy tájba ágyazott kápolna magasodik fel a szemünk előtt: „Telkibánya Aranygombosnak neveztetett az elmúlt századokban, gazdagságát bányaszerencsétlenség szakította meg, a hajdani gazdagság elenyészett, de a hajdani jó híre megmaradt a városnak. Ma hétfő van, felhágunk a dombra, ahová a város két templomát is építtette, amelyekből, amit lehetett, példa-szépen meg is őrzött. Szent Katalin nevét egy helyreállított kápolna viseli, körülötte az »ispotály« alig térdig érő romfalai, kórház volt itt békés és harcias időkben, a romok fölé dió- és gesztenyefa hullatja termését. A református templom berendezéséből valamivel több maradt meg, egy falra írott szöveg tájékoztat történelemről és szomszédságról, hitről és még sok mindenről. Álljon itt az ősi felező nyolcas ritmusban írott vers-fohász teljes szövege: „A nagy régi templomoknak / kőfalai elomlának / rakás kövek mint nézőknek / itt mutatják ök szemeknek / régen város volt ez helyen / Sigmond király idejében / két templomok, nagy tötések / arany bányák és sok érczek / az mely árok bizonyítja / Bonfinius ezent írja / de a dúló rabló csehök / elpusztíták a pártütők. / A Krisztusért immár kérünk / édes atyánk légy mivélünk / a templomod kis sereged / őrizd, nőjjon dicsőséged / Sepsy János helybéli lelkipásztor, 1624. augusztus 26.” (161).

Az Ipolyságot feltáró „Barangolások Görbeországban” egy művelődéstörténeti kérdőjelet fogalmaz meg: „Innen csak egy iramodás, és átlépjük az Ipolyt. Az országot ugyan elhagytuk, de az egykori Nógrád megyéből nem léptünk ki. Ipolyság rokonszenves polgárváros, az utcákon magyar névtábla is. A templom előtt Sajó Sándor szobra, gyaníthatóan az egyetlen a Kárpát-medencében. Sajó Ipolyságon született, s ha Budapesten tanított is, megismerte a kisebbségi költő sorsát. Verse (*Magyarnak lenni*) a nemzeti önismeret remeke, két évtizeden át szavalták és idéztek

belőle. 1945 óta a költő és költészete mintha nem volna része irodalmunknak” (186). Mindezt a csesztvei Madách-kúria meglátogatása ellenpontozza: „A krími hárs növendékfa korábban került a kertbe. Madách maga hozatta, középre szánta, közepén élt százötven évig, ameddig a krími hársak élnek. Alatta pad volt – pihenni, és asztal – dolgozni rajta. Megírni a tragédiát, nem, nem a magáét, az emberiségét. Amikor a köszvény elszólitotta a közéletből, ide vonzolta ki magát a házból, meleg pokrócok közé. Amikor a pesti börtönbe hurcolták, talán a fa alól pillantotta meg a közeledő szuronyokat, fölállt, ne ültében lássák. Amikor hazatért, és már csak maga volt úr a házban – beszélük –, a lombosodó hárs alatt róttá a mű keserű-bölcs sorait. A hárs néhány éve kidőlt, százötven éven át a környék jelzőfája volt, hatalmas rönkjét most moha fedi, széthullott ágai még dacolnak az elmúlással. Madách Imre kidőlt fája érinthetetlen, belé fog süppedni a földbe, amelyre másfél századig árnyékát vetette. Egy fiatal hajtása, talán utolsó a fa életében, most ismét ott áll közepén, tovább őrzi a krími hársak és Madách Imre emlékét” (189).

Miután Velencében magam is többször jártam (sőt, egy borongós este volt gimnáziumi osztályfőnököm, Éder Zoltán tanár úr elkalauzolt egy távoli templomba, ahol – százlírások újra és újra a perselybe – felvillanó lámpafénynél az olasz barokk két ritkán említett, vallásos témájú csodálatos festményét is megcsémélhettem...), nem hagyhatom ki az idézetek sorából a történelmi olasz városról írott beszámolót. Lukáts barátunk szép leírásából a következő szellemes sorokat idézem: „A Rialto, a híd, valaha az egyetlen volt a Canal Grandén. Kettős a varázsa ennek a kőhídnak: ha rajta állsz, a lábadohoz fekszik Velence, ha távolabbról szemléled, a kecses ívét mutatja. Hat árkád az egyik oldalon, hat a másikon, közepén egy, de az kétszer akkora. Mintha szépséges dísz tárgy volna, amelyhez hozzá lehet érni, nemcsak ujjhegygel, de egy kicsit meg is lehet taposni.

[...] Az apró terecskén át, ahol Goldoni mester áll középen, nagy hasával, nagykabátban, lagúnák fölött, nincs messze már a San Marco. Fejük fölött éppen tizenkettőt kongat érckalapácsával »a két mór«, ezek figyelnek fölfelé félig nyílt szájjal, és mondják a maguk nyelvén a számokat, föl, tizenkettőig. Velencében vannak, ahol a világ bármely részéről jött utazó elszámolhat a maga nyelvén tizenkettőig. Ilyen kevés kell a világ öröméhez!” (231). Majd néhány oldallal odébb az elkerülhetetlen művészettörténeti elismerés, mondhatnám, törvényszerűen fogalmazódik meg. Az Akadémián magam is tucatnyi kísérlet után – korábban mindig zárva volt – végre többször is jártam. Mondhatni, lenyűgöző gazdagsággal tárul elénk egy vízre épült város művészetekre sugárzó mindenkori figyelme: „Háromkor nyitott az Akadémia, a szigorúan mértéktartó épületbe ingyen léphetnek be tanárok, művészek. Vendégnek tekintik őket, akik barátkozni jönnek festőbarátaikhoz. Huszonnégy terem a lenyűgöző kiállítás, öt évszázad velencei festészetének a színé-javát tartalmazza, a XIII.-tól a XVII. századig. Vagy mondható így is: Velence diadalmenete festményekben elbeszélve. A velencei festészet: az európai szellem sikertörténete” (239).

Svájc, Lukáts szerint, madárlátta hegyvidékekkel teljes állam, kétségkívül más európai országoknál sokkal ritkábban fogalmazódik meg nálunk vele kapcsolatban turistaélmény. Az egyik, mára nagyobbbrészt német anyanyelvű nagyvárosa viszont szinte megelevenedik szemünk előtt szerzőnk néhány sorában: „Bázel mintha egy zsákocskában volna Svájc szögletében, a Rajna itt fordul hirtelen északnak, és képez határt Francia- és Németország között. [...] Itt élt és halt meg Rotterdami Erasmus, itt alakult meg az első svájci egyetem (1460-ban), könyvnyomtatás és papírgyártás fűződik a város nevéhez. Még román alapok, már gótikus építmények, jól megférnek egymás hátán. Sok a favázás középkori ház, óvják őket, évente újrafestik” (252).

De a Mária Terézia rendeletére lerombolt számos építménnyel, főleg várakkal terhelt hazai múlttal ellentétben a sok építésben maradt régi épülettel büszkélkedő Prága sem maradhat ki természetesen a felelevenített helyszínek sorból: „A főter nem adja könnyen magát, másnap megint onnan indul a nap. A Tyn-templom renoválása több mint egy évtizeden át tartott. Sorsa – maga a történelem: két elődjét lebontották, a harmadik leégett, huszítaké volt, kelyheseké, idegen kereskedők temploma. A templom bejárata a Tyn-ház udvarából nyílik (ha megtalálja az érdeklődő). Isten háza kapujában kalmárok, kufárok adtak-vettek, kereskedtek, nemigen volt, aki feldöntse sátraikat, a király védelme alatt álltak, az órák-rabja, ördögös Rudolf különösen óvta őket. Két remek torony, négy-négy fia-torony, vakító aranygombokkal. (Maga a Tyn valamiféle piacot jelent, kérdezzék meg a prágai polgárokat!) Jelképe a városnak, máig élő középkor, az idővel dacoló, karcsú szépség” (261–262).

A székelyföldi utazás élményvilágát egy szovátai mozaikkal illusztráljuk, amelyben a természeti környezet egy sor különleges sajátossága is feltárul: „Szovátára megyünk tovább... A Medve-tó a hegybéli állatról kapta nevét, melyre alakja hasonlít... A medve persze jó állat, fürödni is szeret. Bár a víz (a Medve-tóé) hideg és rettentően sós. Körülsétálható (némiképp hasonlít a Hámori-tóhoz), a medveforma, kerek tó »túlsó végén« továbbbi két kisebb tó, az egyik zöld, a másik barna színűnek mondatik, a bennük élő zöld és vörös sóférgék miatt. A környező hegyek-erdők tükröződnek a vizekben. A hegyoldal óriási sósziklát rejt, a földet véletlenül lapátolták le róla, útpítéskor, most testközéiben villog, sókristályok ezreivel (mintha *tűskevár* volna), a sókristályok hegye a szálló portól megsötétedett, vajon minden esőben leolvad belőle valamennyi? Erdély tele van földi, vízi és földalatti sóval, a só az egészség és a jó légzés barátja...” (293).

Lezárva itt most az idézetek sorát, hangsúlyozottan említem, hogy a reménybeli olvasó elé tárt idézetgyűjtemény összeállításának szándéka nem a véletlen műve: célja kettős szerepet töltött be. Egyrészt szerettem volna valamilyen, legalább hozzávetőleges formában érzékeltetni azt a kulturális (és persze az épített és természeti környezetre vonatkozó) ismeretek terén a kötetben található gazdagságot, mondhatnánk (Clifford Gertz-cel szólva) a *sűrű leírást*, amely meggyőződésünk szerint egyképpen magyarságtudatunk épülésére (is) fogalmazódott meg. (Megvallom, megsirattam Madách sorsát..., miközben valósággal elkábított a rendkívüli gondossággal összeválogatott, hibátlan hitelességű, sok ezernyi művelődési tény és adat, és lenyűgözött a bejárt festői szépségű tájak sokfélesége.) Lukács János könyve ugyanakkor, ha egyáltalán maradt még az elektronikusan elérhető információk mai világában könyvolvasó, és ha elér hozzájuk az a tény, hogy egy megismerni érdemes, sokarcú magyar világot, tájat, embert, múltat, jelent be-

mutató leírás keletkezett, amelyet meg kell szerezni, kézbe kell venni, és a könyvespolcra többször is le kell emelni, mert közlendőinek bele kell égnie agyi tárolóegységeink szövetébe, akkor, úgy érzem, van még remény arra, hogy a magyar kultúra sokszínű világa tovább éljen bennünk (ilyen formában is), vagy legalább néhányunkban...

Megvallom, feleségemmel Gyulára készülünk – sok év után végre néhány napra – a termálvízzel, uszodával bővelkedő Erzsébet szállóba, ahol sok-sok éve egyszer már jártunk. De csak Lukátsától, mégpedig könyvéből tudtam meg nemrégiben, hogy mi minden is található ebben a városban, aminthogy egy azóta (súlyos operáció előtt álló) feleségemhez írt versemben megfogalmaztam: „Oly vágyott fürdőváros, Gyulának / Ajándéka: kacsák, s odaát Arad / Élővíz, kő- s fahidak, várfalak, / Egy kerti padon született a *Bánk Bán?* / Erzsébet-szobor a Csigakertben, / Almásy-kastély, s már csak mi ketten: / Egy újra új, szép szerelem vár ránk.”

Biernaczky Szilárd

BIERNACZKY SZILÁRD (1944) zeneszerző, italianista, afrikanista, költő, műfordító irodalmár, 1984-től az ELTE Afrikai Kutatási Program szervezője-vezetője, 2010 óta a Mundus Novus Könyvek Kft. irodalmi vezetője, a Magyar Afrika Tudástár megalapítója.